

Examining the rights of prisoners in the novel *Sharq al-Mutawassit* based on the rules of the minimum standard for the treatment of prisoners

Ali Asghar Habibi¹, Associate Professor of Arabic Language and Literature, University of Zabol, Zabol, Iran

Abdolbaset Arab Yusofabady, Assistant Professor of Arabic Language and Literature, University of Zabol, Zabol, Iran

Davood seify ghareyatagh, Assistant Professor of Criminal Law and Cognitive Science, Zabol University, Zabol, Iran

Habib Sadeghi, Ph.D. in Fiqh and Islamic Law, Farhangian Khorasan Razavi University, Mashhad, Iran

Received: 24-08-2023

Accepted: 06-05-2024

Introduction: The rights of civilian and military prisoners are governed by both national and international laws. International conventions include the International Covenant on Civil and Political Rights, the United Nations' Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, and the Convention on the Rights of Persons with Disabilities.

The events of World War I and World War II had a profound effect on international law due to the widespread denial of civil rights and liberties on the basis of racial, religious, and political discrimination. The systematic use of violence including murder and ultimately genocide, the use of slave labor, abuse and murder of prisoners of war, deportations, and confiscation of property necessitated changes to the status quo. Over the next decades, large-scale changes began to occur in all areas of international law, and prisoners' rights were no exception.

The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners were adopted by the United Nations General Assembly on 17 December 2015 after a five-year revision process. Part I concerns Rules of General Application. It contains standards which set out what is generally accepted as good practices in the treatment of prisoners and the management of penal institutions. Specifically, it covers issues related to the minimum standards of accommodation, personal hygiene, medical services, discipline and punishment, the use of instruments of restraint, complaints, contact with the outside world, the availability of books, religion, retention of prisoners' property, notification of death, illness and transfer, removal of prisoners, the quality and training of prison personnel, and prison inspections. Part II contains rules applicable to different categories of prisoners including those under sentence. It contains a number of guiding principles, the treatment of prisoners, classification and individualization, privileges, work, education, recreation, social relations, and after-care.

¹- Corresponding Author Email: ali_habibi@uoz.ac.ir

Methodology: Most of the themes in Arabic realist novels include social harms such as murder, suicide, extortion, addiction, misogyny, child abuse, and prison. The legal analysis of such novels shows how capable Arab novelists are of projecting legal concepts, which greatly contributes to the globalization of Arabic literature. The novel *Sharq al-Mutawassit* (2016) by Abdul Rahman Munif (1933-2004) is a story in which the author, with a critical attitude, examines the negligence of human rights and the torture of political prisoners in Arab countries. With the knowledge of the fundamental rights of prisoners, he tries to improve the situation of prisons and prisoner's rights. In the present study, an attempt is made to analyze the novel *Sharq al-Mutawassit* with a descriptive-analytical method and by referring to the minimum standard rules for the treatment of prisoners (1947 AD).

Results and discussion: Some of the manifestations of the prisoner's rights, such as the right to prohibit torture, the right to human dignity and the right to life, are more prominent, and some issues such as the right to access amenities and entertainment, the right to communicate with the family and the outside world, which are mainly found in new documents, have been raised just occasionally. At the same time, the continuous commitment of the novel to represent the most important examples of rights speaks of the author's commitment to the high human position, reminding the forgotten humanity to the national and global community.

The rights of prisoners in literary texts can be examined from two points of view. First, it is from the viewpoint of the works written in prison and sometimes considered as literary masterpieces, and, second, it is the stories written about the prison, its atmosphere and characters, which, in many cases, are the basis for the production of great cinematographic works. Throughout history, many writers have been imprisoned for various political, religious, religious and personal reasons and have experienced imprisonment and captivity recorded their difficult and sad moments in prison with the power of expression. In contemporary Arabic literature, with the increasing growth of fiction, which is due to the high ability of this literary genre to reflect various human, social and political issues, many fictional works centered on the rights of prisoners. These works generally deal with problems such as social injustice, suppression of freedom and thought, political pressure and persecution, and material and political tortures.

Conclusion: The most obvious examples of prisoner's rights in the novel *Sharq al-Mutawassit* are the right to prohibit torture, the right to human dignity and the right to live with a frequency of 378 out of 482 in 79% of cases. It should be noted that, among the six examined examples, the central point that was emphasized by the author of the story and the hero of the story heavily involved in is the issue of the types and severity of torture and the violation of the right to prohibit torture in prisons. So, in many places in the story, the prisoner's rights are violated and the reader witnesses various types of physical and mental torture, such as whipping, beating with a baton, hanging from the ceiling, kicking, sexual abuse, humiliation, insulting and swearing at the prisoner. The second most frequent and effective example in the novel is the violation of the right to human dignity during the story and in line with torturing the prisoner, with all kinds of insulting behavior including cursing the prisoner, his family and his sanctities, humiliating the character, dirty nicknames, complete stripping. This makes one convinced that human dignity is not respected by interrogator and prison staff.

Keywords: Prisoner's rights, Standard minimum rules for the treatment of prisoners, Prohibit torture, Abdol Rahman Munif, Sharq al-Mutawassit.

Reference

- Abu Nidal, N. (1981). **Prison literature**. Print.1. Beirut: Dar Al-Hadithah. (In Arabic)
- Abu Zaid, S.Y. (2015). **Modern Arabic Literature: Prose**. Print.1. Amman: Dar Al-Maysara. (In Arabic)
- Al-Nabulsi, Sh. (1991). **The Tropic of the Desert: A Study in the Literature of Abd al-Rahman Munif**. Print.1. Beirut: Arab Foundation. (In Arabic)
- Ardabili, M.A. (2020). **General criminal law**. fourth edition. Tehran: Mizan.
- Bashir Al-Awf, M. (2008). **In the contemporary Arabic novel**. Print.1. Beirut: Dar Al-Mashreq. (In Arabic)
- Bassiouni, ch. (1994). **The protection of Human Rights in the administration of Justice**. university of Michigan.
- Coyle, A. (2004). **Human rights approach to prison management**. Translation: Hasan Taghrangar. Tehran: Wefaq. (In Persian)
- Danesh, T. (2011). **The rights of prisoners and the science of prisons**. Vol.1. Tehran: University of Tehran. (In Persian)
- Garner, B. A. (2004). **Black's Law Dictionary**. United States, West, A Thomson business.
- Habibi, A.A&, Behrozi, M, zahedifar, T. (2017). **Examining Prison Literature in Abdul Rahman Munif's East of the Mediterranean**, A Quarerly Journal Lesan - on Mobeen - on, 8(28), 29-60. (In Persian)
- Hajitabar Firoozjai, H &Momeni M. B & Kazemi Juybari, M. (2021). **Criminological Challenges in Standardization of Prison in the Light of International Documents**. MLJ 2021; 15 :1067-1081(In Persian)
- Hegazy, M. (2005). **Social backwardness: an introduction to the psychology of oppressed people**. Print.1. Beirut: Casablanca. (In Arabic)
- Hemati, M. (2016). **Rights of imprisoned women in Iran and international documents**". Payam Noor University: Master's thesis. (In Persian)
- Herman Burgers, J. & Hans, D. (2005). **The United Nations Convention Against Torture**. London: Martinus Nijhoff Publishers.
- Jarrar, M. (2005). **Abdul Rahman Munif: his biography and memories**. Print.1. Beirut: Arab Cultural Center. (In Arabic)
- Khaleghi, A. (2021). **Code of Criminal Procedure**. Vol.1. Tehran: Shahr Danesh. (In Persian)
- Malmir, M. & Baghai, M. (2019). **"Fundamental rights of prisoners in the light of European transnational documents"**. Islamic Azad University: Private and criminal law research. N.16(3). pp. 145-171. (In Persian)
- Mansouri, A. (2007). **"The Political Prisoner Hero in the Contemporary Arab Novel"**. Haj Lakhdar University: PhD thesis. (in Arabic)
- Masouri, H. (2012). **"Rights of prisoners in Iranian and international laws"**. Tehran: Reform and Education. Course 11. No. 137. pp. 28-30. (In Persian)
- Mehrpour, H. (2010). **International human rights system**. Vol.1. Tehran: Information. (In Persian)
- Munif, A. R. (2016). **Eastern Mediterranean**. Beirut: The Arab Institute for Studies and Publishing. (in Arabic)
- Nigel S. R. (2011). **The Treatment of Prisoners Under International Law**. Oxford: Oxford University.

- Raei, M., & Mousavi, K. (2017). **The Plaintiff and Defendant Rights from the Point of View of Human Rights Stressing the European Court of Human Rights' Precedents**. *International Law Review*, 33(55), 185-210. doi: 10.22066/cilamag.2016.23529. Doi:10.22066/cilamag.2016.23529 (In Persian)
- Rezvani, S., & Ramezanzadeh.O., & Ghasemipoor.S.(2010). **Hygienic and mental rights and medical education of prisoners with relying on medical law of addicted prisoners**. *MLJ* 2010; 4 (15) :107-128. (In Persian)
- Rock, G. (2009), **Prisoners' Rights**. first edition. United Nations New York.
- Rostamzad, H &Rahim Khoi, E. (2017). **The Analysis and Criticism of the European Court of Human Rights' Practice Regarding Alleged Violation of Obligations under Article 8 of the European Convention on Human Rights**. *International Law Review*, 34(56), 263-289. doi: 10.22066/cilamag.2017.25173 (In Persian)
- vakil, A.S. (2011). **Guarantee of implementation of basic human rights**. Tehran: Mizan. (In Persian)

بررسی نقض حقوق زندانی در رمان «شرق المتوسط» اثر عبدالرحمن منیف بر اساس قواعد حداقل استاندارد رفتار با زندانی

علی اصغر حبیبی^۱، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه زابل، زابل، ایران.
عبدالباسط عرب یوسف‌آبادی، استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه زابل، زابل، ایران.
داوود سیفی قره‌یتاق، استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه زابل، زابل، ایران.
حبیب صادقی، دکترای فقه و حقوق اسلامی، دانشسگاه فرهنگیان خراسان رضوی، مشهد، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۰۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۱۷

چکیده

احمد بخش اعظم موضوع رمان‌های رئالیستی عربی را آسیب‌های اجتماعی همچون قتل، اعتیاد، زن‌ستیزی، زندان و غیره شامل می‌شود. تحلیل حقوقی چنین رمان‌هایی نشان می‌دهد که توانمندی رمان‌نویس عرب در طرح مفاهیم حقوقی، اجتماعی و انسانی به چه میزان است. رمان «شرق المتوسط» (۲۰۱۶م) از عبدالرحمن منیف از جمله این رمان‌هاست که نویسنده با نگرشی انتقادی، نادیده‌گرفتن حقوق بشر و شکنجه‌ی زندانیان سیاسی را در کشورهای عربی مورد بررسی قرار داده و با آگاهی از حقوق بنیادین زندانی تلاش نموده وضعیت نقض حقوق زندانی را بازنمایی کند. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با استناد به قواعد حداقل استاندارد رفتار با زندانی (۱۹۴۷م) رمان «شرق المتوسط» را تحلیل می‌کند. نتایج نشان می‌دهد که در این اثر برخی از جلوه‌های نقض حقوق زندانی همچون حق ممنوعیت شکنجه، حق کرامت انسانی و حق حیات، پررنگ‌تر و برخی از مصادیق همچون حق دسترسی به امکانات، حق ارتباط با خانواده و جهان خارج، کمرنگ‌تر مطرح شده است؛ اما در عین حال تعهد مستمر رمان به بازنمایی مهم‌ترین مصادیق حقوق، از تعهد نویسنده به مقام والای انسانی و یادآوری انسانیت فراموش شده به جامع ملی و جهانی حکایت دارد.

کلیدواژه‌ها: نقض حقوق زندانی، حداقل قواعد استاندارد رفتار با زندانی، ممنوعیت شکنجه، عبدالرحمن منیف، شرق المتوسط.

^۱-پست الکترونیکی نویسنده‌ی مسئول: ali_habibi@uoz.ac.ir

این پژوهش با حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه زابل با کد گرنت (پژوهانه) UOZ-GR 0941 انجام شده است.

مقدمه

پیدایش زندان ریشه در علاقه‌ی انسان به مسأله‌ی آزادی دارد؛ زیرا او سلب آزادی را شکنجه‌ای دردناک تلقی می‌کند. زندان در ابتدا به‌عنوان مجازات رسمی مجرم به حساب نمی‌آمد؛ بلکه مکانی بود فاقد شرایط مناسب بهداشتی که به‌منظور نگهداری متهمین، پیش از محاکمه مورد استفاده قرار می‌گرفت (دانش، ۱۳۹۰: ۱۱). با انقلاب فرانسه و تحولات کیفری صورت‌گرفته، این وضعیت به تدریج تغییر کرد. در عرصه‌ی جهانی پس از پیدایش حقوق بشر با تصویب و گسترش اسناد منطقه‌ای و جهانی، در رابطه با حقوق زندانی، قواعدی به تصویب رسید که طی آن، حق آزادی که از بازرترین حقوق بشر محسوب می‌شد، جایگاه خود را بازیافت. محور قرارگرفتن حقوق اساسی شهروندان به‌ویژه آزادی، سلب آزادی از افراد را به‌عنوان یک استثنا کاملاً محدود مطرح کرد و گستردگی استفاده از زندان را زیر سؤال برد. سازمان ملل در سال ۱۹۵۷ م، قطعنامه‌ای تحت عنوان «مجموعه قواعد حداقل استاندارد برای رفتار با زندانیان» به تصویب رساند که در چندین بند به شناسایی حقوق زندانی پرداخت و مجموعه‌ی این حقوق تأثیر شگرفی در تحول حقوق بنیادین زندانی داشت (مهرپور، ۱۳۸۹: ۴۴).

نقض حقوق زندانی در متون ادبی از دو دیدگاه قابل بررسی است: نخست آثاری که در زندان نوشته‌شده و دیگر داستان‌هایی که درباره‌ی زندان، فضا و شخصیت‌های آن نوشته شده است. در طول تاریخ نویسندگان بسیاری به دلایل مختلف سیاسی، اعتقادی، دینی و شخصی زندانی شده‌اند و با قدرت بیان خود، به ثبت لحظه‌های سخت و اندوه‌بارشان در زندان پرداخته‌اند. در ادبیات معاصر عربی با رشد روزافزون داستان، آثار داستانی بسیاری با محوریت حقوق زندانی به رشته‌ی تحریر درآمد. در این آثار عموماً به مشکلاتی همچون بی‌عدالتی اجتماعی، سرکوب آزادی و اندیشه، اعمال فشار و تعقیب سیاسی، شکنجه‌های مادی و سیاسی پرداخته می‌شود؛ از این منظر رمان می‌تواند بهترین و کاراترین گونه‌ی ادبی باشد که موضوع حقوق زندانی و مسائل وابسته به آن را به‌طور کامل و دقیق منعکس نماید (منصوری، ۲۰۰۷: ۴).

عبدالرحمن ابراهیم منیف (۱۹۳۳-۲۰۰۴م) نویسنده‌ی معاصر سعودی، در عربستان متولد و در کشور اردن و عمان بزرگ شد. وی دارای مدرک دکترای اقتصاد از دانشگاه بلگراد بود. او پیوسته میان کشورهای اردن، سوریه، لبنان و عراق نقل مکان می‌کرد. پس از اشغال لبنان، فضای سیاسی جهان عرب دوباره متشنج شد و منیف برای رهایی از تعقیب و بازجویی به فرانسه مهاجرت کرد (أبوزید، ۲۰۱۵: ۲۲۷-۲۲۹). منیف درباره‌ی علت روی آوردن به رمان می‌گوید: «از زمانی که رمان «الاشجار واغتیال مرزوق» را به‌عنوان اولین رمان خود نوشتم مطمئن شدم که راهم را یافته‌ام و فهمیدم که در این راه می‌توانم در تغییر جامعه‌ی خویش و گسترش انسانیت، آزادی و عدالت در آن سهمیم باشم... به‌وسیله‌ی این ابزار می‌توانم با فشار، وحشی‌گری و عقب‌ماندگی مبارزه نمایم و بشارت جهانی بهتر را بدهم... به‌ویژه برای نسل‌های آینده...» (بشیر العوف، ۲۰۰۸: ۱۰). به‌طور کلی،

داستان‌های منیف با انسان و حقوق او آغاز می‌شود و در نهایت هم با انسان خاتمه می‌یابد (النابلسی، ۱۹۹۱: ۵۱۰). وی در رمان «شرق المتوسط» (۲۰۱۶م) که آن را در قالب خودزندگی‌نامه‌نوشت به نگارش درآورده، در شش فصل، با نگرشی انتقادی، نادیده‌گرفتن حقوق بشر و شکنجه‌ی زندانیان سیاسی را در کشورهای عربی مورد بررسی قرار داده (حیبی و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۲) و با آگاهی از حقوق بنیادین زندانی تلاش نموده وضعیت زندان‌ها و حقوق زندانی را بازنمایی کند تا جهان را با آنچه در پس دیوارهای بلند زندان‌های کشورهای عربی می‌گذرد، آگاه سازد. وی در فصل‌های مختلف رمان به کشمکش شخصیت‌های رمان (رجب و دیگر هم‌زندان‌های او) در رویارویی با قدرت سیاسی در گستره‌ی جغرافیایی خاورمیانه می‌پردازد. رمان با مقدمه‌ای که در بردارنده‌ی متن حقوق بشری سازمان ملل است، شروع می‌شود. رجب/ شخصیت اصلی رمان سوار بر کشتی یونانی موسوم به «آسیلوس» عازم کشور فرانسه است و در این اثناء از چگونگی آزادی، امضای توبه‌نامه و شکنجه‌های مختلف در زندان سخن می‌گوید. در ادامه با تغییر زاویه‌ی بیان، داستان از نگاه خواهرش انیسه روایت می‌شود. انیسه به مرور خاطرات از زمان دستگیری رجب تا به زندان‌افتادن و شکنجه و فوت مادرش می‌پردازد. در ادامه نویسنده دوباره به کشتی آسیلوس برگشته و داستان را از زبان رجب روایت می‌کند و این بار کشتی را مخاطب خود قرار داده و از غم و اندوه و شکنجه‌هایی که بر او روا داشته شده، سخن می‌گوید. در فصل چهارم رمان دوباره زاویه‌ی نگاه به انیسه بازمی‌گردد و قضیه‌ی نگارش رمانی پیرامون شکنجه‌ی زندانیان سیاسی توسط رجب و همچنین شکایت به سازمان عفو بین‌الملل مطرح می‌گردد. فصل پنجم رمان تصویرگر عدم توفیق رجب در نگارش رمان و پرسه‌زدن در قهوه‌خانه‌های فرانسه است. در فصل پایانی که داستان از زبان انیسه نقل می‌شود، او قصد به چاپ‌رساندن دست‌نوشته‌های رجب را دارد، در نهایت رجب پس از بازگشت به وطن، دوباره راهی زندان شده و بعد از آزادی مجدد با چشمانی نابینا و جسمی علیل، از دنیا می‌رود.

درباره‌ی علت انتخاب این رمان از این نویسنده به عنوان جامعه‌ی آماری یک پژوهش حقوقی - ادبی، باید بیان داشت که اولاً نویسنده در صفحات آغازین رمان به منشور حقوق بین‌الملل و رعایت حقوق زندانیان در بندهای مختلف اشاره نموده که این امر حکایت از توجه وی به حقوق زندانیان در رمان دارد. ثانیاً نویسنده خود چندین سال در زندان‌های عربستان به‌عنوان یک زندانی سیاسی، در بند بوده و حتی بعد از آزادی از زندان با سلب تابعیت سعودی، از کشورش اخراج شده‌است. وی به‌عنوان یک هنرمند و ادیب زندانی به‌طور کامل موارد نقض حقوق زندانی را لمس نموده و آنچه در رمان بیان کرده، تکرار گفته‌های دیگران نیست؛ بلکه بیان تجربه‌ی زیسته‌ی خویش است؛ از این‌رو تعهد مستمر رمان به بازنمایی و تأکید بر مهم‌ترین مصادیق حقوق، از تعهد نویسنده به مقام والای انسانی و یادآوری انسانیت فراموش‌شده به جامعه‌ی ملی و جهانی، زدودن چهره‌ی غیرانسانی از زندانی و ساخت شخصیتی قهرمانانه از او حکایت دارد. به‌همین

- منظور در پژوهش حاضر تلاش می‌شود تا به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود:
- بر اساس قواعد حداقل استاندارد رفتار با زندانی، کدام مصادیق نقض حقوق زندانی نمود بیشتری دارد؟
 - عبدالرحمن منیف در این اثر تا چه اندازه توانسته نقض حقوق زندانی را طبق قواعد حداقل استاندارد رفتار با زندانی منعکس نماید؟

پیشینه‌ی پژوهش

در ارتباط با مطالعات بینارشته‌ای حقوق و ادبیات فارسی و عربی، آثار پژوهشی یافت شد که در ادامه به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود:

علی منصور در پایان‌نامه‌ی مقطع دکترا با عنوان «البطل السجين السياسي في الرواية العربية المعاصرة» (۲۰۰۷)، به بررسی تعدادی از رمان‌های عربی که با محوریت زندانیان سیاسی نگاشته شده پرداخت و رمان «شرق المتوسط» را یکی از آثار سرآمد در این حوزه معرفی نموده است.

خدیجه شهاب در کتاب «حقوق الإنسان في روايات عبدالرحمن منيف» (۲۰۰۹) معتقد است که منیف در تمام رمان‌هایش، دغدغه‌ی انسان و حقوق از دست‌رفته‌ی آن را دارد؛ لذا با آگاهی از قوانین حقوقی، به صورت مستقیم و با بیانی کوبنده به نقد عوامل ناقض حقوق انسان‌ها می‌پردازد.

علی خلیل حمد در مقاله‌ی «حقوق الإنسان في شعر الرصافي و نثره» (تسامح، العدد ۴۶: ۲۰۱۴) با نگاهی بینارشته‌ای به آثار معروف الرصافی، به مهم‌ترین دغدغه‌های رصافی در قبال انسان معاصر و حقوق او پرداخت.

صلاح الدین عبدی و همکاران در مقاله‌ی «بازتاب عنصر مکان در ادبیات زندان، مطالعه‌ی موردپژوهانه: ورق‌پاره‌های زندان بزرگ علوی و یومیات الواحات صنع الله ابراهیم» (کاوش‌نامه‌ی ادبیات تطبیقی، ش ۱۴: ۱۳۹۳) به این نتیجه رسیده‌اند که علی‌رغم شباهت‌های زیاد در رویکرد دو نویسنده به ادبیات زندان، تفاوت‌هایی نیز میان آن‌ها وجود دارد؛ به گونه‌ای که علوی بیشتر به مکان‌های باز و ابراهیم بیشتر به مکان‌های بسته توجه داشته است.

محمد امین شمسی‌نیا و همکاران در مقاله‌ی «اهمیت حقوق خانواده در ادبیات سنتی فارسی با رویکرد به حقوق زوجین» (پژوهشنامه‌ی اسلامی زنان و خانواده، ش ۱۷: ۱۳۹۸) بر این باورند که سخنوران فارسی زبان، به حقوق زن در جایگاه همسر، حقوق مرد در جایگاه شوهر و حقوق مشترک آن دو، هم از نظر مادی و هم از نظر اخلاقی و روحی-روانی به طور شایسته‌ای توجه داشته‌اند که این امر تلاشی از سوی ایشان برای تحکیم بنیان خانواده بوده است.

ادبیات و حقوق در پرتو پژوهش‌های بینارشته‌ای

پژوهش‌های بینارشته‌ای زمینه‌ی تعامل میان دو یا چند رشته‌ی مختلف با هدف رشد و توسعه‌ی علوم و افزایش توانمندی پژوهشگران برای حل مشکلات پیچیده را فراهم می‌آورد. این تعامل می‌تواند از تبادل ساده‌ی نظرات تا هم‌گرایی متقابل مفاهیم، روش‌شناسی، رویه‌ها و معرفت‌شناسی، اصطلاح‌شناسی داده‌ها، سازمان‌دهی تحقیق و آموزش در عرصه‌های گسترده را شامل شود. هرچند ادبیات رویکردی احساس‌مدارانه به پدیده‌ها دارد و حقوق رویکردی منطقی‌گرایانه؛ اما در این دو حوزه سوژه‌های مشابهی (جامعه و انسان) برای بحث و مطالعه انتخاب می‌شود و هر دوی آن‌ها زمینه‌ساز فطرت انسانی به شمار می‌آیند. از این منظر می‌توان به این دو حوزه نگاهی بینارشته‌ای داشت و در گذرگاه‌های گوناگون، آن دو را کنار هم قرار داد. از دیگر سو، متون ادبی بی‌شماری را می‌توان یافت که اعمال حقوقی را مورد بررسی قرار داده و نویسندگان متعددی را می‌توان نام برد که در نوشته‌هایشان توأمان از ادبیات و حقوق بهره برده‌اند. مجموع این سخنان نشان می‌دهد که میان ادبیات و حقوق رابطه‌ای دوسویه برقرار است و پژوهش‌های بینارشته‌ای در این دو حوزه بهترین بینش درباره‌ی رابطه‌ی زیباشناسی و دیدگاه اخلاقی و حقوقی را در جامعه نشان می‌دهد.

در ادبیات داستانی و به‌ویژه داستان‌های رئالیستی، حقوق نقش برجسته‌ای در روایت رخدادها و توالی پیرنگ داستان دارد. جذاب‌بودن مفاهیم حقوقی بر گرایش مخاطب به مطالعه‌ی رمان‌هایی با درونمایه‌ی حقوقی بیش‌ازپیش می‌افزاید. بخش اعظم موضوعات رمان‌های رئالیستی عربی را آسیب‌های اجتماعی همچون قتل، خودکشی، قاچاق، اخاذی، اعتیاد، سرقت، زن‌ستیزی، کودک-فروشی، کودک‌آزاری، زندان و مسائل اقتصادی دربرگرفته است. با توجه به رابطه‌ی متقابل ادبیات و جامعه به‌عنوان دو عنصر هم‌کنش، از دیرباز آثار ادبی به عنوان یک ابزار هنری، منعکس‌کننده‌ی جریانات و رفتارهای اجتماعی بوده و از طرفی همین آثار در بسیاری از موارد بر روند شکل‌گیری هنجارهای اجتماعی جامعه‌ی پیرامونی خود تأثیر بسزایی داشته است؛ لذا تحلیل حقوقی چنین آثاری، علاوه بر نشان‌دادن توانمندی‌های داستان‌نویسان در طرح مفاهیم و قواعد حقوقی، باعث رشد چشمگیر ادبیات در عرصه‌های جهانی خواهد شد و زمینه را برای ترجمه‌ی این آثار به زبان‌های مختلف فراهم خواهد آورد. با این توصیفات، ضرورت پژوهش بینارشته‌ای در ادبیات و حقوق جلوه‌ای مضاعف می‌یابد.

نقض قواعد حداقل رفتار با زندانی در رمان «شرق المتوسط»

در قطعنامه‌ی «مجموعه قواعد حداقل استاندارد برای رفتار با زندانیان» سازمان ملل، مصادیق مختلفی در باب رعایت حداقل حقوق زندانی مطرح شده است؛ در ادامه‌ی بحث به شاخص‌ترین موارد نقض این قواعد در رمان «شرق المتوسط» پرداخته می‌شود.

نقض حق مصونیت از شکنجه

شکنجه به معنای تحمل درد شدید به جسم یا روان، برای تخریب روحیه‌ی زندانی، گرفتن اعتراف یا لذت از زجرکشیدن وی است (Garner, 2004: 1528). حق مصونیت از شکنجه به‌عنوان یکی از حقوق بنیادین بشر، حقی مطلق و غیرقابل تعلیق است؛ از این جهت این حق حتی در وضعیت اضطراری نباید مورد نقض قرار گیرد. شکنجه، طیف وسیعی از رفتارها علیه جسم و روح قربانی را در برمی‌گیرد و از نمونه‌های آن می‌توان به اعدام‌های مصنوعی، زندان انفرادی، تهدید به خشونت روانی یا جسمی، تجاوز، تهدید به خشونت جنسی، تحقیر جنسی و تهدید اعضای خانواده‌ی زندانی اشاره داشت (مالمیر و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۵۷). باید اذعان داشت که جسم زندانی در زندان در حکم بازیچه‌ی شکنجه‌گر است؛ ابزاری که با آن بر جسم زندانی به بدترین شکل اعمال قدرت، زور و ستم می‌نماید (حجازی، ۲۰۰۵: ۱۳۴).

نقض حق مصونیت از شکنجه‌ی زندانی در رمان «شرق المتوسط»، پربسامدترین مؤلفه‌ی حقوقی (با تعداد ۱۷۲ تکرار) است. عبدالرحمن منیف در این رمان شکنجه‌های رایج در زندان‌های کشورش از قبیل شلاق، باتوم، آویزان کردن از سقف، لگزدن، آزار جنسی، تحقیر، توهین و استفاده از الفاظ رکیک را مطرح می‌نماید. از نظر وی که تجربه‌ی چندین ساله‌ی زندانی شدن و شکنجه در زندان را دارد، فرد زندانی بر اثر شکنجه‌های روا شده بر او، تبدیل به انسانی مسخ‌شده گشته که کابوس‌های رعب‌آور دوره‌ی زندان، بر زندگی پس از زندان وی تأثیری مستقیم گذاشته است (ابونضال، ۱۹۸۱: ۶۳).

انیسه، خواهر رجب که از رابطه‌ی عاطفی عمیقی با برادرش برخوردار است و در بیشتر موارد، رجب نامه‌هایش را برای او می‌نویسد، در خلال یکی از نامه‌ها، تصویری از شکنجه‌های اعمال شده بر رجب را دریافت می‌کند که روح هر انسانی را آزرده می‌سازد، چه برسد به خواهر یک زندانی که هم رابطه‌ی عاطفی عمیقی با او دارد و هم به‌عنوان یک زن از احساسات بسیار لطیف‌تری برخوردار است. انیسه در برخورد با شکنجه‌های رجب، با خود این سؤال را مطرح می‌کند که چگونه ممکن است فردی را به مدت هفت شبانه‌روز، به پا، از سقف آویزان کرده باشند و او زنده مانده باشد. این امر هرچند -به زعم زندانبان- در راستای اعتراف‌گیری از زندانی است؛ اما هدف اصلی شکنجه‌گر تخریب روحیه و روان رجب است تا ضمن ابراز ندامت و امضای توبه‌نامه، به کارهای کرده و نکرده‌اش اعتراف نماید. لازم به ذکر است بر اساس قواعد حداقل استاندارد رفتار با زندانی (۱۹۴۷)، برای این‌که رفتاری شکنجه محسوب شود، باید علاوه بر وارد کردن عمدی درد یا رنج شدید بر قربانی، برای نیل به اهدافی از قبیل اعتراف‌گیری، مجازات، ارباب و اجبار صورت گرفته باشد؛ یعنی فعل شکنجه باید فعلی هدفمند باشد نه فعلی که صرفاً جهت آزار و اذیت زندانی انجام گرفته است (Herman & Hans, 2005: 191). در تک‌گویی زیر از انیسه این مسأله به وضوح قابل مشاهده است: «کیف إن رجب حکم إحدی عشرة سنة ظلّ معلقاً سبعة أيام بلایها فی السقف،

وَأَنَّهُ تَعْرَضَ لِعَذَابٍ لَا يَحْتَمِلُهُ إِنْسَانٌ» (منیف، ۲۰۱۶: ۵۳).

پیرامون کاربرد تک‌گویی درونی در مثال فوق به‌طور خاص و کل رمان به‌طور عام باید بیان داشت که این رمان از زاویه‌ی دید اول شخص روایت می‌شود و غالباً بر تک‌گویی درونی تکیه دارد. علت اصلی توجه خاص به تک‌گویی درونی به کارکرد این شگرد در بیان تجربیات درونی و عاطفی شخصیت‌های اصلی داستان یعنی رجب و خواهرش انیسه برمی‌گردد؛ به‌گونه‌ای که هر فصل از داستان از نگاه یکی از این دو روایت می‌گردد.

طبق ماده‌ی حقوقی فوق، اعمال ذیل که رجب از آن یاد می‌کند، نظیر آویختن از سقف، برهنه‌کردن، تازیانه‌زدن، سوزاندن بدن و کتک‌زدن مصداق بارز شکنجه‌ی جسمی محکوم است که صراحتاً در کنوانسیون، جرم‌نگاری شده است. افزون بر این، زندانی تحت شکنجه‌ی روانی با نور، صدا و موسیقی و تمسخر کلامی و عملی قرار گرفته که آن هم در کنوانسیون ممنوع تلقی شده است: «جربُوا الضَّرْبَ، التَّعْلِيقَ، الكَهْرَبَاءَ، جَرَبُوا الْأَضْوَاءَ وَأَصْوَاتِ التَّعْذِيبِ وَالغَنَاءِ» (همان: ۸۲)؛ «مَدَّدُونِي عَلَى الطَّوَلَةِ، كُنْتُ عَارِيًّا تَمَامًا، وَجْهِي بِاتِّجَاهِ الْأَرْضِ، وَرَأْسِي يَتَرْتَجُّ مِنَ الضَّرْبَاتِ، لَا أَعْرِفُ أَيَّ عَذَابٍ مِنَ السَّجَانِ أَطْفَأُوا فِي ظَهْرِي، عَلَى رَقَبَتِي، دَاخَلَ أُذُنِي وَبَيْنَ أَلْيَتِي كَانُوا يَضْحَكُونَ أَوَّلَ الْأَمْرِ...» (همان: ۹۰).

تحمیل درد جسمی و روحی باید هدفمند باشد تا عنوان شکنجه‌ی حقوقی بر آن صدق کند که عمدتاً با انگیزه‌ی اقرارگیری و شناسایی همدستان و جلوگیری از شورش علیه قدرت نامشروع صورت می‌گیرد (Nigel, 2011: 79). در این رمان اکثر زندانیان و محکومین و همچنین شخصیت اصلی رمان، یعنی رجب، انواع شکنجه را تجربه نمودند که عمده‌ی این شکنجه‌ها هدفمند و در راستای اعتراف‌گیری و امضای توبه‌نامه، تخریب شخصیت، ارباب عمومی و خردکردن اراده‌ی زندانی بوده است. در گفتگویی که رجب با خواهرش انیسه در سالن ملاقات برقرار می‌کند، می‌توان دریافت که تا چه حد رجب تحت شکنجه‌های جسمی و روانی قرار گرفته است و به‌خاطر شدت شکنجه، این مسأله را پذیرفته که هر شخصی در زیر چنین شکنجه‌هایی هر قدر هم مقاوم باشد، به آنچه که از او خواسته شده است، اعتراف خواهد کرد؛ اما انیسه به واسطه‌ی عدم تجربه‌ی چنین وضعیتی با قاطعیت در پاسخ به رجب، ادعای عدم اعتراف می‌کند: «لَنْ أَفْشِي أَسْرَارَكَ لِأَحَدٍ، تَأَكَّدْ مِنْ هَذَا تَمَامًا... -حَتَّى لَوْ ضَرَبُوكَ؟... -حَتَّى لَوْ ضَرَبُونِي... -لَوْ اسْتَعْمَلُوا الْكَهْرَبَاءَ؟... -لَوْ اسْتَعْمَلُوا أَيَّ شَيْءٍ... -تَكْذِيبِينَ... -أَكْذِبُ... -نَعَمْ تَكْذِيبِينَ.. الْإِنْسَانُ يَقُولُ أَنَّهُ لَنْ يَقُولَ شَيْئًا، أَمَّا إِذَا بَدَأُوا يَضْرِبُونَهُ، إِذَا اسْتَعْمَلُوا أَسَالِيْبَهُمْ، فَإِنَّهُ سَيَقْرُرُ فِي تِلْكَ اللَّحْظَاتِ» (منیف، ۲۰۱۶: ۷۰). آن‌قدر شکنجه‌های نوری/ زندانبان، مانند کشیدن و فشاردادن نقاط حساس بدن، شدید و طاقت‌فرساست که رجب او را به‌خاطر رفتارهای غیرانسانی‌اش به دیوی تشبیه می‌کند که هیچ بویی از انسانیت در او دیده نمی‌شود و از رنج کشیدن دیگران لذت می‌برد؛ این بی‌احساسی و عدم توجه به رنج کشیدن یک انسان، حاکی از هدفمندبودن شکنجه در مفهوم حقوقی آن است؛ به‌گونه‌ای که نوری این کار را

وظیفه‌ی محول شده به خود می‌داند و گویی مأمور است و معذور: «لا أريد أن أتصورَ أَى وصفٍ، أَى كلمةٍ لأقولَ أن نوري هو كذلك... أمسك مثلَ طيبٍ بخصيتي. بدأ يضغُطُ بهدوءٍ أولَ الأمرِ، ثمَّ شدَّهما بعنفٍ إلى أسفل، أحسستُ بروحي تخرجُ من حَلقي، لا يمكنُ لإنسانٍ احتمالَ هذا الألمِ كلِّه» (همان: ۹۵). در این شاهد مثال رجب به عنوان شخصیت اصلی داستان با استفاده از شگرد درامی-نمایشی دیالوگ، به گفتگو با خواهرش می‌پردازد و در این گفتگو شکنجه‌ها و رنج‌هایش در زندان را واگویی می‌کند. لازم به ذکر است که استفاده از این شگرد درامی در بخش‌های مختلف رمان با القای پویایی نمایشی بر بُعد درامی این اثر افزوده است.

منیف با هدف برانگیختن عواطف انسانی بر مسأله‌ی نقض حق ممنوعیت شکنجه تمرکز می‌کند؛ لذا با تأکید بر بی‌گناهی سوژه‌ها، یعنی رجب و هم‌سلولی‌هایش، بر شدت این تأثیرگذاری می‌افزاید و با توصیف درد و رنج غیرقابل شمار آن‌ها خواننده را به تأمل در وضعیت حاکم بر سیستم عدالت کیفری و عمق ظلم و نادیده‌انگاری اصول جرم‌شناختی در برخورد با زندانی وامی‌دارد تا او را به بازاندیشی در واکنش در برابر بی‌عدالتی‌ها سوق دهد. توصیف‌های زیر که توسط رجب درباره‌ی وضعیت بُغرنج زندان ارائه می‌شود، دلالت بر این دارد که اصل برائت و بی‌گناهی متهمان در زندان‌های کشورهای عربی به رسمیت شناخته نمی‌شود و از سوی دیگر یکی از حقوق شناخته‌شده‌ی محکوم، تناسب مجازات با جرم ارتكابی است (اردبیلی، ۱۴۰۰: ۳۵). به این توصیفات بنگرید: «دَقُّ رَأْسِي بِالْجِدْرَانِ مِائَاتِ الْمَرَاتِ، كَمَا تَدُقُّ الْمَسَامِيرُ فِي أَخْشَابِ السَّنْدِيَانِ... بَعْدَ ذَلِكَ ضَرْبُونِي بِالسِّيَاطِ، كُنْتُ عَارِيًّا لِمَا ضَرْبُونِي، كَانُوا يَتَعَبُونَ مِنَ الضَّرْبِ، كَانُوا يَنْتَابُونَ، وَكَانُوا أَقْوِيَاءَ، فَإِذَا انْتَهَى الضَّرْبُ بَدَأَتِ النَّيْرَانُ تَشْتَعِلُ فِي جَسَدِي. كَانُوا يَطْفُقُونَ السَّجَائِرَ فِي وَجْهِي، فِي صَدْرِي... وَفِي أَمَاكِنَ أُخْرَى... لَيْسَ هَذَا كُلُّ شَيْءٍ، لَقَدْ أَمْسَكُوا بِخُصِيَّتِي وَجَرَّوهُمَا شَعْرَتُ تِلْكَ اللَّحْظَةَ أَنِّي أَمُوتُ، ثُمَّ عَلِقْتُ سَبْعَةَ أَيَّامٍ فِي السَّقْفِ» (منیف، ۲۰۱۶: ۱۵۲). در این شاهد مثال نویسنده به گونه‌ای کاملاً هوشمندانه و با تکیه بر زاویه‌ی دید اول شخص و در راستای تعهد به اصل حقیقت‌مانندی و باورپذیر بودن مطالب بیان شده از شگرد روایی توصیف استفاده می‌کند.

نقض حق کرامت انسانی

توجه به کرامت انسانی و شخصیت انسان‌ها در مجموعه‌ی قواعد حداقلی رفتار با زندانی مصوب سازمان ملل و اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر به رسمیت شناخته شده است که مطابق آن با تمام افراد تحت بازداشت یا زندانی باید به نحوی انسانی رفتار شود و احترام به شرافت و حیثیت ذاتی وی نیز رعایت گردد (Bassiouni, 1994: 64). به موجب این حق، انسان‌ها اعم از مجرم یا غیرمجرم، جانی و یا غیرجانی، زندانی یا غیرزندان، صرف‌نظر از هر نوع رنگ، زبان، دین و جایگاه اجتماعی، شایسته‌ی تکریم و احترام می‌باشند.

از نظر مجموعه قواعد حداقل استاندارد (۱۹۴۸م) ماهیت رفتار با زندانی باید در راستای توجه

و اهتمام به کرامت انسانی او باشد. بدین ترتیب برای مهارکردن زندانی نباید از غل و زنجیر استفاده گردد (ماسوری، ۱۳۹۲: ۳۰). این حق در سلسله مراتب، حق محوری شناخته می‌شود که بسیاری از حقوق زندانی زیرمجموعه‌ی آن تلقی می‌شود. واضعان کنوانسیون حقوق بشر اروپایی معتقدند که کرامت انسان، بخشی از جوهر حقوق بشری انسانی در کنوانسیون است، به این جهت حتی در جایی که یکی از حقوق، محدود است، این حق مهم باید رعایت گردد (Rock, 2009: 54).

عبدالرحمن منیف در رمان «شرق المتوسط»، خواننده را در برابر عالمی هراس‌انگیز قرار می‌دهد که در آن ارزش و کرامت انسانی به وقیحانه‌ترین شکل ممکن در برابر دیدگان جهان متمدن، لگدکوب می‌شود (جرار، ۲۰۰۵: ۱۰۷). در این رمان، نقض حق کرامت انسانی شامل طیف وسیعی از رفتارهای ممنوعه با زندانی است. رفتارهایی نظیر توهین به زندانی، دادن القاب زشت، تحقیر و دست انداختن وی و خردکردن شخصیت انسانی او از جمله رفتارهای پرتکرار در این رمان است که خلاف کرامت انسانی به شمار می‌آید. منیف فضایی را ترسیم می‌کند که در آن به بدترین شکل ممکن کرامت ذاتی زندانی، به دو شیوه‌ی گفتاری (فحش، ناسزا و توهین به ناموس و مقدسات) و رفتاری (کتک‌زدن، آب دهان انداختن، هل دادن و غیره) پایمال می‌شود. یکی از دردهای پایان‌ناپذیر رجب، لحن توهین‌آمیز بازجویان و کارکنان زندان با وی است. آن‌ها از بین سخت‌دل‌ترین افراد، دست‌چین شده تا بتوانند بر زخم رجب نمک پاشیده و کرامت انسانی او را با گفتاری توهین‌آمیز خدشه‌دار نمایند: «إقرأ يا كلب... إسمع يا أحول... والله لأرجعك إلی... أمك ولك مر علي مثلك وأكبر منك وكلهم ركعوا... أترك يباسة الرأس ووقع... إذا وقعت، أنا الذي سأذبح خروفاً لك وللدلوعة أمك» (منیف، ۲۰۱۶: ۱۵). در این مثال استفاده از افعال امری همچون «إقرأ»، «إسمع»، «أترك»، «وقع» با هدف نگاه از موضع بالا به پایین و همچنین استفاده از دُشواژه‌هایی همچون «یا کلب»، «یا أحول»، «الدلوعة أمك» و «یباسة الرأس» و همچنین توهین بسیار شیع به مادر رجب در عبارت «لأرجعك إلی... أمك» که نویسنده به علت رکاکت آن، از بیان صریح لفظ موردنظرش امتناع کرده‌است، صراحتاً و عرفاً از مصادیق توهین محسوب‌شده که از منظر حقوقی، ناقض کرامت زندانی به‌عنوان یک انسان به شمار می‌رود. آن‌قدر زندانبان از دُشواژه‌های رکیک استفاده می‌کند که بارها در طول رمان مشاهده می‌شود که نویسنده و ناشر از کاربرد صریح دُشواژه پرهیز کرده و در پاورقی ذکر می‌کند که به علت شدت رکاکت واژه‌ی موردنظر، این واژه سانسور شده‌است. به‌عنوان مثال: «مَنْ أَنْتَ يَا م...؟» (همان: ۸۱)، «أبدأ من یوم ما جنُّ من... أمك» (همان: ۸۵)، «یا...»، «أملأ حلقك ب...» (همان: ۱۰۴)، «صَع العَصا فی...» (همان: ۱۵۸) و غیره. در بخشی دیگر از رمان نیز استفاده از واژه‌هایی که ناقض کرامت انسانی زندانی است، به عنوان واژه‌های پرتکرار از زبان نوری/ زندانبان بیان می‌شود. او به کرات رجب را «ابن القحبة: مادر روسپی» و «سگ» خطاب می‌کند و شیوه‌ی سخن‌گفتن او را به «عوعوی سگ» تشبیه می‌کند: «قل كلمة یا ابن القحبة.. وأصمت ولا أقول شیئا.. قل كلمة یا ابن القحبة» (همان: ۸۰)، «أما إذا لم تعترف

الآن فسوف أجعلك تعترف مثل كلب. أتعرف كيف يعوي الكلب؟!» (همان: ۸۴) و «والله يا ابن القحبة سأجعلك عبرة، سوف تتكلم هذه المرة» (همان: ۹۳). در توضیح بیشتر این شاهد مثال باید افزود که زندانبان از دو بُعد با تخریب کرامت انسانی رجب، او را تحت فشار قرار می‌دهد: اولاً مادر او که شریف‌ترین و عزیزترین فرد زندگی‌اش محسوب می‌شود را به باد ناسزا می‌گیرد و او را روسپی می‌خواند و از دیگر سو؛ با نسبت‌دادن «عوعوی سگ» به زندانی، او را به حیوانی همچون سگ تشبیه می‌کند که در اسلام نجس است و عرفاً نیز منسوب‌کردن افراد به سگ، نوعی توهین و ناسزا تلقی می‌گردد.

در بخشی دیگر از داستان، نوری/ زندانبان پس از به هوش آوردن رجب و پاشیدن آب به صورتش، با استفاده از جمله‌ی رکیک «أغرقتك في البول» با هدف اعتراف‌گیری در مرحله‌ی بعد، به تخریب شخصیت و آزار روحی رجب می‌پردازد: «هذه المرأة ماء... إذا سمعت صوتك مرة أخرى أغرقتك في البول» (همان: ۸۶).

در شاهد مثال زیر زندانبان در کنار الفاظ رکیک (مانند ابن الكلب، یا...)، با تأکید بر رفتارهای توهین‌آمیز، به تخریب شخصیت رجب و اطرافیان وی می‌پردازد: «أمسك أصابعي بقوة ودفعها بين شقي الباب وبدأ يغلقه بهدوء، لَمَّا صرختُ بصق في وجهي... والله يا ابن الكلب، یا... سأجعلك تتكلم في نومك» (همان: ۹۴). در توضیح لحن روایی این شاهد مثال می‌توان به این نکته اشاره نمود که نویسنده در استفاده از دشواژه‌ی «ابن الكلب: توله سگ» به جای این که فرد را به سگ تشبیه نماید، با تکیه بر استعاره‌ی مصرحه او را به صورت مستقیم سگ خطاب نموده است و حتی پا را از این نیز فراتر نموده و با خطاب قراردادن او به عنوان «توله سگ» این گونه القا می‌کند که اصل و نژاد تو سگ است؛ زیرا پدر تو سگ است و تو فرزند آن سگ هستی.

نقض کرامت انسانی زندانی منحصر به شخصیت اصلی داستان/ رجب نیست؛ بلکه دیگر زندانیان همچون «حاج رسمی ابو جعفر» - که يك زندانی مُسن غیرسیاسی است - برای سرگرمی زندانبان با رفتارهایی همچون ناسزاگویی، تمسخر، کشیدن ریش و آتش زدن آن در منظر عمومی، تحقیر می‌شوند: «أتذکر الحاج رسمي أبو جعفر... ربطوا يديه وراء ظهره، أوقفوه في ساحة السجن، أمام عشرات السجناء وبدأوا يسخرون منه... خذ يا قواد، يا حاج كلب. يا حاج آخر. ويضربونه على وجهه، على رأسه، على صدره، كانوا يسخرون منه ويضربونه.. كأنهم يرونها لأول مرة بدأوا يشدونها... تناول الثاني سطلا فيه رمل وقذف وجه الحاج» (همان: ۱۴۷). این اقدام نه تنها با حقوق بنیادین زندانی ناسازگار است؛ بلکه با فرهنگ دیرین کشورهای اسلامی نیز همسویی ندارد؛ زیرا واکنش محترمانه در مجازات افراد مُسن، توصیه‌ی تاریخی و شرعی در اسلام است. در جایی دیگر از رمان، هنگامی که مادر رجب برای ملاقات او به زندان مراجعه کرده، مأمورین زندان با الفاظ و رفتاری توهین‌آمیز کرامت انسانی مادرش را خدشه‌دار می‌کنند: «هم قتلوها... كانوا يطردونها من بوابة السجن، هي والأمهات الأخريات، مثلما يطردون الكلاب، كانوا يضربونهن بالعصى،

یشتمونهن، كانوا یقولون عنهن بغایا وقوادات، ولا یتوزعون عن شیء أبداً» (همان: ۳۱).

نقض حق حیات

بر اساس نظر کمیته‌ی حقوق بشر، حق حیات به‌عنوان حق برتر و هسته‌ی تحلیل‌ناپذیر حقوق بشر شمرده می‌شود (وکیل، ۱۳۹۰: ۲۶۶). ماده‌ی ۳ اعلامیه‌ی حقوق بشر و ماده‌ی ۶ میثاق مدنی و سیاسی تحت عنوان «هرکس حق زندگی و آزادی و امنیت دارد» دولت‌ها را از هرگونه اقدام مضر به حق حیات زندانی و انسان‌ها برحذر می‌دارد و بدین وسیله هرگونه ضرب و شتم زندانی که منتهی به مرگ او گردد ممنوع است. اصل ۲۲ مجموعه اصول حمایت از کلیه‌ی افراد زندانی (۱۹۸۸م) به وجهی دیگری از حق حیات اشاره می‌کند که «هیچ فردی در بازداشت یا زندان نباید حتی با رضایت خویش مورد آزمایش پزشکی یا علمی که به سلامت وی آسیب می‌زند قرار بگیرد» (Rock, 2009: 73).

در رمان «شرق المتوسط» نویسنده در ابتدای رمان، صریحاً با ذکر موادی از اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر، حق حیات انسان‌ها را محترم شمرده و رمان را فرصتی برای بیان و تثبیت این حق در اذهان افکار عمومی می‌داند. او با رویکرد واقع‌گرایانه از موارد پرشمار نقض حیات زندانی و افراد جامعه به بهانه‌های واهی و به صرف مخالفت با ایدئولوژی حاکم سخن می‌راند؛ به‌گونه‌ای که عمده‌ی شخصیت‌های زندانی داستان به اشکال مختلف توسط عاملان حکومت به قتل می‌رسند که این امر بارزترین مصداق نقض حق حیات انسان‌هاست. شدت و گستردگی نقض حق حیات سبب گردید منیف، جامعه و دستگاه حکومتی را به طبیعتی وحشی تشبیه کند که در آن انسان‌ها همچون حیواناتی درنده‌خو حق زندگی را از هم‌نوعان خود سلب می‌کنند: «وَقَدْ تَسَبَّبَ فِي انْقِرَاضِ أَعْدَادٍ كَبِيرَةٍ مِنَ الْحَيَوَانَاتِ الرَّائِعَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعِيشُ عَلَى الْأَرْضِ... وَلَمَّا لَمْ يَجِدْ شَيْئاً يَقْتُلُهُ أَخَذَ يَقْتُلُ بَعْضَهُ... وَهَكَذَا بَدَأَتْ الْمَجَازُ، بَدَأَتْ مِنْذُ أَلْفِ السَّنِينَ وَلَمْ تَتَوَقَّفْ. وَلِذَلِكَ يَعْتَقِدُ أَنَّ انْقِرَاضَ هَذَا الْحَيَوَانَاتِ أَصْبَحَ وَشَيْكاً خَاصَةً وَأَنَّ الطَّرْقَ الَّتِي يَتَّبِعُهَا فِي الْقَتْلِ الْآنَ تَطَوَّرَتْ كَثِيراً» (منیف، ۲۰۱۶: ۸). در رابطه با کارکرد زیباشناسانه‌ی تشبیه تمثیلی فوق لازم است، مشبه را که در طول چند صفحه‌ی قبل به آن اشاره نموده‌است، مطرح کرد. مشبه تصویری از تعداد زیادی از افراد یک جامعه است که برای بقای حیات و دستیابی به اهداف شخصی‌شان، به یکدیگر رحم نکرده و حقوق همدیگر را پایمال نموده و حتی حق حیات را از دیگران سلب می‌کنند. این تصویر به مانند تصویر مشبه‌به‌ای است که در مثال فوق مطرح شده و آن تصویر تعداد زیادی از حیوانات است که در جنگل با یکدیگر گلاویزه شده و برای دستیابی به شکار و خواسته‌هایشان به کشتار یکدیگر می‌پردازند، طوری که این امر منجر به انقراض گونه‌های مختلف حیوانات می‌شود.

یکی از مؤلفه‌های حقوق زندانی که نویسنده در مقاطع مختلفی از رمان به آن پرداخته مقوله‌ی حقوقی «سفک دمای به ناحق» می‌باشد که مصداق بارز نقض حق حیات زندانی است؛ زیرا زندانیان مرتکب جرم و محاربه و یا قتلی نشده‌است که مستحق «کیفر سلب حیات» باشد. به‌عنوان

مثال امین که یک روزنامه‌فروش ساده است، به جرم واهی تبلیغ علیه نظام دستگیر شده و پس از اعمال انواع شکنجه بر او، در زندان کشته می‌شود: «ثُمَّ مات... أمينٌ لا يعرفُ الا سلاحَ الكلمةِ، يقرأُ أثرها في وجوه الرجالِ، في لهفةِ أيديهم وهي تمتدُّ إلى جرائدهِ ومن أجلِ الكلمةِ قتلوه... والكلمةُ التي انتهت إلى الأبدِ» (همان: ۱۴۱).

مادر رجب که برای ملاقات رجب، لحظاتی را با او هم‌کلام شد، سخنانی را مطرح می‌کند که نشان می‌دهد افراد بیرون از زندان نیز از شیوه‌های سلب حق حیات زندانیان آگاهی کامل دارند: «كُلُّ يَوْمٍ يَحْبُسُونَ واحداً... كُلُّ يَوْمٍ يَمُوتُونَ واحداً... ماذا أفعلُ إذا حبسوك؟ إذا قتلوك؟» (همان: ۶۴). این مسأله تا آن‌جا پیش می‌رود که زندانی برای ادامه‌ی حیات خود نیاز به معالجه بیرون از زندان دارد باید از مسئولین زندان خواهش و التماس نماید که به او اجازه‌ی درمان بیرون از زندان بدهند؛ اما با این حال کاملاً مطمئن است که مدیریت فاسد زندان اجازه‌ی چنین کاری را برای او نخواهند داد و این حق از او سلب می‌گردد: «أرجو أن تسمّحو لي بالموافقةِ على السفرِ للعلاجِ في الخارجِ بناءً على توصيةِ الطبيبِ، لأنَّ مسؤوليةَ موتي في السجنِ تقعُ عليكم، وأتعهدُ أن أتوقفَ عن أيِّ نشاطٍ سياسي» (همان: ۱۴۱).

یکی از اشکال نقض حق حیات در این رمان، در نظرگرفتن حبس انفرادی برای زندانی جهت تحقیر شخصیت وی و اجبار در امضاکردن توبه‌نامه است: «أخي رجبُ إسماعيل ظلُّ ثلاثةَ شهورٍ وسبعةَ أيامٍ في المنفردة... كان ينامُ ويأكلُ دونَ أن يری إنساناً أو يسمعُ صوتَ إنسانٍ»، «جربوا المنفردةَ والمرحاضَ» (همان: ۵۳، ۸۲). آن‌چه از این بخش داستان به دست می‌آید این است که، شرایط زمانی و خیم‌تر می‌شود که برای مدت زمانی طولانی در فضای تاریک و آلوده‌ی دستشویی، حکم زندان انفرادی صادر می‌گردد و زندانی هیچ چاره‌ای جز تحمل این شرایط را ندارد.

نقض حق دسترسی به امکانات در رمان «شرق المتوسط»

حق دسترسی به امکانات مادی رفاهی و آموزشی و سرگرمی و تغذیه در قواعد بین‌المللی و در قانون استاندارد حداقلی (UN) برای تعامل با زندانیان به صورت مطلوبی بیان شده است. در بخشی از این قانون به ویژگی‌های مطلوب محل استراحت و خواب زندانیان اشاره و بر وجود استانداردهای مشخصی مانند فضای مناسب سرمایش و گرمایش و تهویه نور و غیره تأکید شده است. به‌علاوه زندانی حق دارد از غذایی سالم و مکفی برخوردار بوده تا دچار سوءتغذیه نشود و کلیه‌ی نیازهای جسمی او نیز تأمین گردد (حاجی‌تبار فیروزجایی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۰۷۷).

از چالش‌های قابل‌بیان نسبت به حقوق زندانی در رمان «شرق المتوسط»، تراکم جمعیت زندانیان در زندان، کمبود فضای مناسب برای نگهداری زندانیان و کاهش استانداردهای محل اقامت آن‌هاست. منیف سلول‌های زندانیان را به اتاقی تنگ، تاریک، کثیف و فاقد نور تشبیه می‌کند که از امکانات رفاهی همچون تلویزیون و روزنامه در آن خبری نیست. حتی تعداد حمام‌های زندان

آن قدر اندک و ناکافی است که زندانیان برای استحمام چند دقیقه‌ای مدت‌ها باید در صف انتظار بمانند. این امر نقض صریح حق دسترسی به امکانات رفاهی در زندان است: «يجبُ أن أقولَ للناسِ ما يجري في السرايِبِ، في الظلمةِ. وراءَ جُدُرانِ ذلكِ البناءِ الأصفرِ الذي يربصُ فوقَ قلوبِ البشرِ مثلَ حيوانٍ خرافيٍّ» (منیف، ۲۰۱۶: ۱۴۲). باتوجه به نقش سازنده‌ی توصیف مکان در پردازش داستان‌های واقع‌گرا و همچنین باورپذیرنمودن رویدادهای داستان، در این بخش از رمان نویسنده با ترسیم فضای مکانی زندان، ضمن ارائه‌ی تصویری باورپذیر از زندان به نوعی به بیان ویژگی‌های شخصیتی و شرایط ذهنی و روانی زندانیان نیز می‌پردازد. خوابگاه زندانیان که جزو امکانات اولیه‌ی زندان است و به‌عنوان امکانات رفاهی به حساب نمی‌آید، از وضعیت نابسامانی برخوردار است؛ طوری که در هر سلول ۱۴ زندانی زندگی می‌کنند؛ اما فضای سلول آن قدر کوچک است که ظرفیت استراحت سه نفر را نیز ندارد. این درحالی است که در قواعد حداقل استاندارد برای زندانی به استانداردهایی در خصوص مساحت زندان، ارتفاع اتاق‌ها، دسترسی به نور بیرون از زندان (پنجره)، وضعیت سرویس‌های بهداشتی، تهویه‌ی هوای متناسب با فصول سال، امکان مطالعه، ممنوعیت استفاده از رنگ تیره در دیوارها و غیره به صورت ویژه و مفصل پرداخته شده‌است. رجب در توصیف سلولی که در آن زندانی شده است، درباره‌ی نقض حق دسترسی به امکانات رفاهی این چنین می‌گوید: «كان القَبُ صغيراً لدرجةٍ أن ثلاثة أشخاص لا يمكن أن يناموا فيه، أما الجدرانُ والسقفُ فقد كانت متقاربةً لدرجةٍ، والنافذةُ الصغيرةُ والتي تشبهُ شقاً كانت تستقبلُ ضوءاً باهتاً ينزلُ إليها من أرضِ الحوشِ» (همان: ۸۵). رجب در بخشی دیگر از تک‌گویی‌هایش نیز به همین نکته اشاره می‌کند: «شعرتُ أنَّ الدنيا صغيرةٌ، أصغرُ من تلكِ الغرفةِ التي كُنَّا فيها أربعةَ عشرَ رجلاً» (همان: ۱۴۸).

حق مصونیت از گرسنگی نیز به اعتقاد منیف در سطح وسیعی در زندان نقض می‌شود و احترام به این حق به‌ویژه در زمانی که انسان بیمار می‌شود بیشتر اهمیت پیدا می‌کند. رجب گرسنگی را بزرگترین معلم انسان می‌داند و معتقد است انسان به هر وسیله‌ای که در زندان باشد باید بیاموزد که هر نوع غذایی را بخورد تا گرسنه نماند. او به جمع‌آوری تکه‌های نان و خوردن پسماندهای غذای نگهبانان توسط زندانیان اشاره می‌کند: «الجوعُ أحسنُ معلمٍ... في السجنِ كنتُ أكلُ كلَّ شيءٍ،.. ولكي لا أعلقُ.. حشوَّ مصرانٍ، المهمُّ أن يأكلَ أيَّ شيءٍ فقط لكي لا يجوعَ» (همان: ۶۲).

دولت به زندانبانان دستور می‌دهد که بعد از این که چند روز برای زندانی غذا داده نمی‌شود، وعده‌ی غذایی او به حجم و اندازه‌ی یک سکه باشد؛ طوری که در حد خیلی جزئی از او رفع گرسنگی نماید. این چنین رفتاری علاوه بر تأکید بر اعتراف‌گیری اجباری از زندانی، نقض صریح قانون حداقل امکانات رفاهی زندانیان نیز به‌شمار می‌آید: «لَمَّا رجعتُ رأيتُ رغيفاً من الخبزِ وقطعةً صغيرةً لا تزيدُ على قطعةِ نقودٍ معدنيةٍ من الجبنِ، كنتُ جائعاً. لم أتمدِّقُ شيئاً منذُ الصباحِ اليومِ السابقِ» (همان: ۸۶). انیسه‌ی خواهر رجب با نگاه به چهره‌ی رجب متوجه‌شد که زندانیان از لحاظ

تغذیه چه شرایط سختی را تحمل می‌کنند؛ بنابراین آرزو داشت که به هنگام آزادی رجب، شرایط جسمی و تغذیه‌ی وی به حد مطلوبی برسد تا این چندین سالی که تقریباً در شرایط قحطسالی به سر می‌برده را جبران نماید: «لَقَدْ أَفْسَدَهُ السَّجْنُ اللَّعِينُ، وَ هُوَ الْآنَ بِحَاجَةٍ إِلَى عِنَايَةٍ زَائِدَةٍ، لَكِي يَعْوِضَ السَّنِينَ الْخَمْسَ الَّتِي لَمْ يَأْكُلْ خِلَالَهَا مَرَّةً وَاحِدَةً مِثْلَ انْسَانٍ» (همان: ۶۲).

یکی دیگر از امکانات رفاهی که در زندان‌ها باید در اختیار زندانیان قرار گیرد، وسایل ورزشی و سرگرمی است؛ اما در زندانی که رجب در آن به سر می‌برد نه تنها از این وسایل هیچ خبری نیست؛ بلکه مهره‌های شطرنجی که با تکه خمیرهای نان‌ها توسط زندانیان ساخته شده بود، به زور از آن‌ها گرفته و در سطل زباله انداخته می‌شد: «ثُمَّ يَلْعَبُوا بِهَا، لَقَدْ حَرَمُوا مِن كُلِّ شَيْءٍ... صادروا قطع الخبز التي أصبحت بأيديهم الصابرة ببادق و قلاعاً، ليلعبوا بها الشطرنج» (همان: ۱۴۶). از این شاهد مثال چنین برمی‌آید که زندانبانان با این حرکت، قصد تخریب روح و روان زندانیان را داشتند.

نقض حق ملاقات با خانواده و جهان خارج

از منظر اسناد بین‌المللی، زندانی باید در جامعه‌ی مدنی ادغام شده و جایگاه یک شهروند عادی را در جامعه باز یابد. حفظ ارتباط با خانواده و فضای بیرون از زندان یکی از عوامل اساسی برای جامعه‌پذیرکردن زندانیان محسوب می‌شود (همتی، ۱۳۹۶: ۹۳). بدین جهت مدیریت بهینه در زندان‌ها و بازداشتگاه‌ها، مدیریتی است که شأن انسانی و حق تماس زندانی با خانواده و دوستان را مدنظر داشته و با ملاقات‌کنندگان، توأم با اخلاق انسانی رفتار شود (کویل، ۱۳۸۴: ۱۲۲).

منیف درباره‌ی حق ملاقات زندانی با خانواده به مواردی گذرا اشاره کرده و از این موارد چنین برمی‌آید که این ملاقات‌ها بسیار اندک و محدود بوده و برای دستیابی به این حق اولیه نیز خانواده‌ها در پشت دیوار زندان برای دیدن عزیزانشان با مشقت‌هایی روبرو می‌شوند که این امر، نقض صریح حق قانونی زندانی است. به موجب قواعد حداقلی رفتار با زندانی، فرد زندانی تحت مراقبت‌های ضروری مجاز است از طریق ملاقات‌های حضوری یا مکاتبه‌ای با اعضای خانواده و دوستان مورداعتمادش ارتباط برقرار کند (ماده‌ی ۳۷ مجموعه قواعد؛ خالقی، ۱۴۰۰: ۵۲/۱). از دیگر سو؛ عمده‌ی شخصیت‌های داستان همچون رجب، حامد، ابراهیم، عادل و هادی مدت زمانی طولانی را در زندان‌های انفرادی به سر برده‌اند. در این مدل از زندان، فرد محکوم در محیطی بسته زندانی شده و از هرگونه ارتباط با دیگران و حتی با خود زندانبان محروم می‌گردد که این امر، حق ملاقات با خانواده و جهان خارج را برای زندانی نقض می‌کند. رجب در تک‌گویی زیر درباره‌ی این که مادرش از دنیا رفته و او از مرگ وی بی‌خبر است، سخن می‌گوید. این امر، داغی سنگین بر دل او گذاشته و مدام ناله و شیون سر می‌دهد؛ درحالی که زندانی حق دارد علاوه بر اطلاع فوری از مرگ بستگان نزدیکش، در مراسم سوگواری آن‌ها حداکثر تا پنج روز از مرخصی استفاده نماید (همان: ۵۲/۱). در تک‌گویی درونی رجب می‌توان متوجه شد که این حق قانونی به‌طور کامل از او نقض شده است:

«كَانَتْ أُمِّي تُعَانِي مِنْ ارْتِفَاعِ الضَّغْطِ مِنْذُ فِتْرَةٍ طَوِيلَةٍ. قُلْتُ لَهَا عَشْرَاتِ الْمَرَاتِ: كَفِّي عَنْ زِيَارَتِي.. لَا أُرِيدُ أَنْ تَرِينِي هَكَذَا... فِي ذَلِكَ الْغُرُوبِ شَعْرْتُ أَنِّي وَحِيدٌ لِدَرَجَةٍ لَا يُمْكِنُ احْتِمَالُهَا. هُمْ قَتَلُوا أُمِّي، ظَلُّوا يَنْخَرُونَ فِي عَقْلِهَا وَقَلْبِهَا حَتَّى قَتَلُوهَا» (منیف، ۲۰۱۶: ۲۲). در این شاهد مثال داستان از زاویه‌ی دید اول شخص روایت می‌شود و رجب با تکیه بر تک‌گویی درونی، تجربیات درونی و عاطفی خویش را با مخاطب به اشتراک می‌گذارد و به بیان آرزوگی روحی و درد و رنج مادرش از زبان خود می‌پردازد. رنجی که برای فرزند به مراتب سنگین‌تر و تحمل‌ناپذیرتر است؛ زیرا مادر رجب بارها و بارها مشتاقانه به زیارت پسرش آمده؛ اما نه تنها اجازه‌ی ملاقات به او نداده‌اند؛ بلکه انواع آزارها را به او تحمیل نموده‌اند. استفاده از این تک‌گویی درونی نقش بسزایی در تعبیر و بیان احساس و درد درونی رجب دارد.

در بخشی دیگر از رمان، انیسه از نقض حق مرخصی رجب برای دیدار با اعضای خانواده سخن می‌گوید. او تأکید می‌کند که رجب چندین ماه است در زندان انفرادی به سر می‌برد، در این مدت با هیچ‌کسی ارتباطی نداشته و از تمامی اتفاقاتی که در طول این مدت برای اعضای خانواده، به‌ویژه دختر موردعلاقه‌اش، هدی، رخ داده، بی‌خبر است: «أَخِي رَجَبُ إِسْمَاعِيلِ ظَلَّ ثَلَاثَةَ شَهْوَرٍ وَسَبْعَةَ أَيَّامٍ فِي الْمَنْفَرْدَةِ.. كَانِ يَنَامُ وَيَأْكُلُ دُونَ أَنْ يَرَى إِنْسَانًا أَوْ يَسْمَعُ صَوْتِ إِنْسَانٍ» (همان: ۵۳). رجب علاوه بر این که اجازه‌ی ملاقات با خانواده را ندارد، حق ارتباط با جهان خارج نیز از او سلب شده است. وی یکی از دلایل این محرومیت را مقاومت در برابر اعتراف اجباری معرفی می‌کند (همان: ۸۴ و ۱۴۲). براساس گفته‌های رجب ورود هرگونه کتاب به محیط زندان ممنوع است (همان: ۳۶). در هیچ‌جایی از داستان از وجود تلویزیون و روزنامه در زندان سخنی رانده نمی‌شود که به نحو ضمنی نقض گسترده‌ی حق اطلاع از جهان خارج را منعکس می‌کند. لازم به ذکر است که آگاهی از آنچه در فضای بیرون از زندان رخ می‌دهد، می‌تواند به زندانی در داشتن رفتاری عادی‌تر در طول زندگی، در دنیای بسته‌ی زندان کمک نماید. به موجب کنوانسیون اروپایی حقوق بشر کسب آزادی اطلاعات برای زندانی و غیرزندان بدون دخالت دولت، جزئی از قلمرو حق آزادی بیان شناخته می‌شود و بر اساس مجموعه قواعد حداقلی (۱۹۵۸م) لازم است زندانی به‌طور منظم از طریق روزنامه، نشریات، انتشارات ادواری و از طریق گوش دادن به رادیو و سخنرانی یا هر روش دیگر که توسط مدیریت زندان مجاز یا تحت نظارت است، در جریان اخبار مهم قرار گیرد (رستم‌زاد و رحیم خویی، ۱۳۹۶: ۲۷۲). شاهد مثال زیر که تک‌گویی رجب در ارتباط با وضعیت وخیم درون زندان است، گواه این مدعاست: «أَنَا الْوَحِيدُ بَيْنَهُم الَّذِي كَانَتْ تَرْبِطُنِي بِالْعَالَمِ الْخَارِجِيِّ عِلَاقَةً مِنْ هَذَا النَّوعِ، وَفَقَدْتُهَا... وَهُمْ: ثَلَاثَةٌ مِتَزَوِّجُونَ وَلَهُمْ أَطْفَالٌ، وَثَلَاثَةٌ لَا يَعْرِفُونَ عَالَمَ الْمَرَأَةِ أَبَدًا» (منیف، ۲۰۱۶: ۲۴).

برای رجب تنها پنجره‌ی اطلاع از بیرون زندان خواهرش انیسه است که از طریق تبادل نامه و گاهاً ملاقات حضوری درباره‌ی اتفاقات بیرون از زندان باخبر می‌شود. رجب با طرح پرسش‌های

پایپی از انیسه، به صورت ضمنی به مخاطب نشان می‌دهد که تا چه اندازه از رخدادهای بیرون از زندان بی‌خبر است: «أَيُّ شَيْءٍ آخَرَ فِي عَالَمِ الْحَرِيَّةِ يَا أُنَيْسَةُ؟... كُلُّ شَيْءٍ تَغَيَّرَ، الشَّوَارِعُ غَيْرُ الشَّوَارِعِ، الْبُيُوتُ غَيْرُ الْبُيُوتِ، الْحَدَائِقُ، الْأَصْنَافُ، الْأَشْيَاءُ كَثِيرَةٌ تَغَيَّرَتْ!.. وَ مَاذَا أَيْضًا يَا أُنَيْسَةُ؟... وَتَضْحَكُ وَهِيَ تَجِيبُ: وَأَنْتَ يَا رَجَبُ! تَغَيَّرْتَ كَثِيرًا، كَبُرَتْ عَشْرَ سَنِينَ، عَشْرِينَ سَنَةً، مَنْ يَرَاكَ الْآنَ لَا يَعْرِفُكَ.. الشَّيْبُ، التَّجَاعِيدُ» (همان: ۳۴). و در بخشی دیگر از رمان چنین آمده است: «وَأَصْمَتُ... لَكِنِ الْعَالَمُ الْخَارِجِي يَظَلُّ فِي رَأْسِي كَتَلَةٌ نَارٍ رَاكضَةٍ.. هَلْ هَذَا الْعَالَمُ مَوْجُودٌ فِعْلًا؟ هَلْ مَا زَالَ النَّاسُ يَذْهَبُونَ إِلَى دُورِ السِّيْنِمَا؟ يَضْحَكُونَ؟ يَجْلِسُونَ فِي الْحَدَائِقِ؟ وَالسِّيَّارَاتُ أَلَا تَزَالُ تَسِيرُ فِي الشَّوَارِعِ؟ وَالْبَاعَةُ وَالْمَتَاجِرُ وَالْمَتَحْفُ؟ آه! لَسَدَّ مَا أَتْلَهُفُ لِأَنَّ أَذْهَبَ إِلَى الْمَتَحْفِ، وَالنِّسَاءِ...؟ النِّسَاءُ فِي الْمَدِينَةِ الْكَبِيرَةِ آلَافٌ، عَشْرَاتُ الْآلَافِ، كُلُّ امْرَأَةٍ عَالَمٌ مِنَ الْجَنُونَ وَالِدَفَاءِ» (همان: ۲۹). این مثال نیز بر این مسأله تأکید می‌کند که نقض حق اولیه‌ی آگاهی از فضای بیرون از زندان آن قدر رجب را آزار می‌دهد که در سلول انفرادی مدام با خود سخن می‌گوید و از شکل و ساختار جامعه‌ی پیش از زندانی شدن و پس از زندانی شدن گلایه دارد.

نقض حق خدمات درمانی و بهداشتی

زندان به علت شرایط نامساعد مانند تراکم جمعیت، خشونت، کمبود نور و هوای تازه، فقر غذایی و اعمال پرخطر مانند استعمال مواد مخدر، خال‌کوبی و روابط جنسی ناسالم، محیط مناسبی برای شیوع بیماری‌های واگیردار و عفونی است. در اسناد حقوق بشری اشاره شده است که زندان نباید دربردارنده‌ی خطر ابتلا به بیماری‌های وخیم یا حتی مرگ به سبب شرایط مادی یا فقدان مراقبت‌های روانی و بهداشتی مناسب باشد (رضوانی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۱۰)؛ بنابراین دولت‌ها همان‌گونه که موظفند به شهروندان عادی، مراقبت‌های بهداشتی استاندارد ارائه کنند، باید زندانیان را نیز تحت پوشش قرار دهند.

مطابق مواد ۱۰ تا ۲۶ مجموعه‌ی قواعد حداقل استاندارد برای رفتار با زندانیان (۱۹۵۷م) در مورد خدمات بهداشتی، امکانات زندانیان، به‌ویژه ملزومات خواب آن‌ها، باید مطابق با الزامات بهداشتی، با در نظر گرفتن شرایط آب و هوایی و به خصوص میزان هوای موجود در اتاق، مساحت اتاق، نور، حرارت و تهویه باشد. همچنین وسایل بهداشتی، باید به اندازه‌ی کافی موجود باشند تا زندانیان بتوانند در موارد ضروری، نیازهای طبیعی خود را برطرف کرده و از وضعیتی تمیز و مناسب برخوردار باشند (راعی دهقی و موسوی، ۱۳۹۵: ۲۰۲).

در «شرق المتوسط» مکان اصلی که شخصیت‌های داستان در آن پرورده می‌شود، زندان و اردوگاه‌های اجباری و تبعیدگاه‌هاست. در این مکان‌ها سرویس‌های بهداشتی معمولی برای زندانیان

وجود ندارد و رفع حاجت آن‌ها با شرایط غیربهداشتی رخ می‌دهد. دیوارهای زندان نمور، آلوده به خون زندانیان و مملو از حشرات و حیوانات موذی است که سبب شیوع انواع بیماری‌ها در میان زندانیان می‌شود: «قال لي ابراهيم وهو يتبول في الصفيحة، ودون أن يستدير نحوِي: رجب.. هل أعطوك دواءً جديداً؟ لماذا تذكر إبراهيم مرضي وهو يتبول؟» (منيف، ۲۰۱۶: ۱۸). شرایط بهداشتی زندان آن‌قدر نامطلوب و غیرقابل تحمل است که وقتی امین به خاطر شکنجه‌ی زیاد در سلولش می‌میرد، آن‌قدر بوی تعفن، خون، استفراغ و مدفوع سلول را دربرگرفته که کسی جرأت نزدیک شدن به جسد و بیرون کردن آن از سلول را ندارد: «كانت رائحة الزنانه وهم يفتحونها ليخرجوا جثته، ملثيةً بالقيء والدم ورائحة الغواط» (همان: ۱۴۱). در این شاهد مثال نویسنده با تکیه بر شگرد توصیف مکان، به ترسیم اجزای تشکیل دهنده‌ی فضای زندان پرداخته است؛ به گونه‌ای که خواننده با خواندن این توصیفات تصویری کاملاً واضح و باورپذیر از زندان و بوی تعفن آن در ذهنش ترسیم می‌کند. رجب از بیماری‌های رایجی که یک زندانی در زندان با آن دست و پنجه نرم می‌کند سخن می‌گوید و وضعیت بهداشتی آن‌جا را نابسامان توصیف می‌کند: «هناك تصابون بالسل والتيفوس وتموتون» (همان: ۱۵۵).

در گفتگویی که رجب با خواهرش انیسه دارد، از وضعیت وخیم بهداشتی در زندان سخن می‌گوید و با مقایسه‌ی میان شرایط زندگی یک انسان عادی در بیرون از زندان و داخل زندان، قصد دارد به انیسه نشان دهد که وضعیت بهداشتی در زندان بسیار وخیم‌تر از آن چیزی است که آن‌ها شنیده‌اند: «والإنسان في العالم الخارجي يستطيع أن يذهب إلى المرحاض متى يشاء... لا أحد يمنعُه، لا أحد يدقُّ عليه الباب ويطلبُ منه أن يخرج فوراً، لا أحد يجبرُه على حمل القذارة بصفحةٍ ترتج بين يديه وتسرُّب إلى ثيابه ويديه» (همان: ۲۹). رجب در بخشی دیگر از رمان نسبت به نقض حق درمان یکی از زندانیان به نام هادی اینچنین گفته می‌شود: «لم يتسن له حتى الآن الدخول إلى المستشفى. عليه أن ينتظر ثلاثة أسابيع أخرى. وبعض الغموض، يقررون فيما إذا كان من الضروري دخوله أم يكتفون بالعلاج الخارجي! اطلعوا على التحاليل، ووصفوا له دواءً بصورة مؤقتة، لكن ذكروا أن عليه إجراء سلسلة من الفحوص الجديدة، وأن ذلك لن يتم إلا في بداية الأسبوع الثالث» (همان: ۱۲۰).

بسامد و درصد مصادیق نقض حقوق زندانی در رمان «شرق المتوسط»							
جمع کل	ملاقات با خانواده و ارتباط با جهان خارج	دسترسی به امکانات	خدمات درمانی و بهداشتی	حیات	کرامت انسانی	ممنوعیت شکنجه	بسامد
۴۸۲	۲۵	۳۸	۴۱	۸۵	۱۲۲	۱۷۱	بسامد
۱۰۰%	۵%	۷%	۹%	۱۸%	۲۵%	۳۶%	درصد

نتیجه‌گیری

بر اساس قواعد حداقل استاندارد رفتار با زندانی و آمار به‌دست‌آمده از نقض مصادیق حقوق زندانی در رمان «شرق المتوسط»، چنین برداشت می‌شود که تقریباً تمامی مصادیق حقوق زندانی در این رمان نقض شده و در این بین حق ممنوعیت شکنجه، حق کرامت انسانی و حق حیات در مجموع با ضریب ۷۹٪ بیشترین بسامد را به‌خود اختصاص داده است. در توضیح باید افزود که از میان ۶ مصداق مورد بررسی، نقطه‌ی محوری و مرکزی که بسیار مورد تأکید نویسنده‌ی داستان بوده و قهرمان روایت نیز شدیداً با آن درگیر بوده است، مسأله‌ی انواع و شدت شکنجه و نقض حق ممنوعیت شکنجه در زندان است؛ به‌گونه‌ای که در جای جای داستان، حقوق زندانی نقض شده و خواننده شاهد انواع گوناگون شکنجه‌های جسمی و روانی اعم از قبیله شلاق‌زدن، کتک‌زدن با باتوم، آویزان کردن از سقف، لگدزدن، آزار جنسی، تحقیر، توهین و ناسزاگویی به زندانی و خانواده‌ی اوست که عموماً با هدف تضعیف و تخریب روحیه و نهایتاً اعتراف‌گیری از زندانی بر او اعمال می‌شود. دومین مصداق پربسامد و اثرگذار در رمان، مقوله‌ی نقض حق کرامت انسانی است که در طی داستان و در راستای شکنجه‌دادن زندانی، با انواع رفتارهای توهین‌آمیز شامل ناسزاگویی به زندانی و خانواده و مقدسات او، تحقیر شخصیت، القاب زشت، برهنه‌کردن کامل و مواردی از این دست، از جانب بازجو و کارکنان زندان، حق کرامت انسانی وی لگدمال و نادیده انگاشته می‌شود.

با تکیه بر آمار موجود و تحلیل‌های ارائه‌شده و باتوجه به این‌که عبدالرحمن منیف، به‌عنوان یکی از مبارزان سیاسی و نویسنده‌ای توانمند، چندین سال در عربستان زندانی سیاسی بوده و انواع شکنجه بر وی روا داشته شده است، می‌توان رمان «شرق المتوسط» را به‌گونه‌ای بازنمای تجربه‌ی زیستی وی قلمداد نمود. باید گفت که منیف در این داستان توانسته با تصویرگری شکنجه‌ها و دردهای یک زندانی سیاسی، به میزان قابل‌قبولی نقض حقوق زندانی را طبق قواعد حداقل استاندارد رفتار با

زندانی، در سطوح شش‌گانه‌ی حق ممنوعیت شکنجه، کرامت انسانی، حیات، خدمات درمانی و بهداشتی، دسترسی به امکانات و ملاقات با خانواده، منعکس نماید.

منابع و مأخذ

- ابوزید، سامی یوسف، (۲۰۱۵). *الأدب العربي الحديث: النثر*، عمان: دار المیسرة.
- أبونضال، نزیه، (۱۹۸۱). *أدب السجن*، بیروت: دار الحداثة.
- اردبیلی، محمدعلی (۱۴۰۰). *حقوق جزای عمومی*. ج ۴. تهران: میزان.
- بشیر العوف، مومنة، (۲۰۰۸). *في الرواية العربية المعاصر*، بیروت: دار المشرق.
- جرار، ماهر، (۲۰۰۵). *عبدالرحمن منیف: سیره و ذکریات*، بیروت: المركز الثقافي العربي.
- حاجی تبار فیروزجایی، حسن، مؤمنی مقدم، بهزاد و کاظمی جویباری، مهدی، (۱۴۰۰). «چالش‌های کیفرشناختی در استانداردهای زندان در پرتو اسناد بین‌المللی»، *حقوق پزشکی*، دوره ۱۵، شماره ۵: ۱۰۶۷-۱۰۸۱.
- حبیبی، علی اصغر و همکاران، (۱۳۹۶). «بررسی مؤلفه‌های ادبیات زندان در رمان شرق المتوسط اثر عبدالرحمن منیف»، *لسان مبین*. دوره ۸، شماره ۲۸: ۲۹-۶۰.
- حجازی، مصطفی، (۲۰۰۵). *التخلف الاجتماعي: مدخل إلى سيكولوجية الإنسان المقهور*، بیروت: الدار البيضاء.
- خالقی، علی، (۱۴۰۰). *آیین دادرسی کیفری*. تهران: شهر دانش.
- دانش، تاج زمان، (۱۳۹۰). *حقوق زندانیان و علم زندان‌ها*، تهران: دانشگاه تهران.
- راعی دهقی، مسعود و موسوی، کاوه، (۱۳۹۵). «حقوق خواهان و خواننده از منظر حقوق بشر: با تأکید خاص بر رویه‌ی دادگاه اروپایی حقوق بشر، *مجله‌ی حقوقی بین‌المللی*. دوره ۳۳، شماره ۵۵: ۱۸۵-۲۱۰. Doi:10.22066/cilamag.2016.23529
- رستم‌زاد، حسین و رحیم خوبی، الناز، (۱۳۹۶). «تحلیل و نقد عملکرد دیوان اروپایی حقوق بشر در برخورد با ادعاهای نقض ماده ۸ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر»، *مجله‌ی حقوقی بین‌المللی*. دوره ۳۴، شماره ۵۶، ۲۶۳-۲۸۹. doi: 10.22066/cilamag.2017.25173
- رضوانی، سودابه، رمضان‌زاده، ام‌البنین و قاسمی‌پور، سعیده، (۱۳۸۹). «حقوق بهداشتی، روانی و آموزش پزشکی زندانیان با تأکید بر حقوق معتادان محبوس»، *حقوق پزشکی*، دوره ۴، شماره ۱۵: ۱۰۷-۱۲۸.
- کویل، آندرو، (۱۳۸۴). *رویکرد حقوق بشری به مدیریت زندان*. ترجمه: حسن طغرانگار. تهران: وفاق.
- ماسوری، حامد، (۱۳۹۲). «حقوق زندانیان در قوانین ایران و بین‌الملل»، *اصلاح و تربیت*. دوره ۱۱، شماره ۱۳۷: ۲۸-۳۰.
- مالمیر، محمود، بقایی، محمد و حیدری، مسعود، (۱۳۹۹). «حقوق بنیادین زندانی در پرتو اسناد فراملی اروپایی»، *تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری*. دوره ۱۶، شماره ۴۵: ۱۴۵-۱۷۱.
- منصوری، علی، (۲۰۰۷). «البطل السجين السياسي في الرواية العربية المعاصرة». أطروحة الدكتوراه، جامعة الحاج لخضر.

منيف، عبدالرحمن، (۲۰۱۶). *شرق المتوسط*، بيروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
مهرپور، حسين، (۱۳۸۹). *نظام بين المللي حقوق بشر*. تهران: اطلاعات.
النابلسي، شاكر، (۱۹۹۱)، *مدار الصحراء: دراسة في أدب عبدالرحمن منيف*، بيروت: المؤسسة العربية.
وكيل، اميرساعد، (۱۳۹۰). *ضمانت اجراى حقوق بنيادين بشر*. تهران: ميزان.
همتي، مينو، (۱۳۹۶). «حقوق زنان زندانى در ايران و اسناد بين المللي». راهنما: مهدى مؤمنى. دانشكده ادبيات و علوم انساني: دانشگاه پیام نور استان تهران، مركز پیام نور تهران جنوب.

Bassiouni, ch. (1994). **The protection of Human Rights in the administration of Justice**. university of Michigan.
Garner, B. A. (2004). **Black's Law Dictionary**. United States, West, A Thomson business.
Herman Burgers, J. & Hans, D. (2005). **The United Nations Convention Against Torture**. London: Martinus Nijhoff Publishers.
Nigel S. R. (2011). **The Treatment of Prisoners Under International Law**. Oxford: Oxford University.
Rock, G. (2009), **Prisoners' Rights**. first edition. United Nations New York.

دراسة انتهاك حقوق السجناء في رواية "شرق المتوسط" للكاتب عبد الرحمن منيف على ضوء
القواعد النموذجية الدنيا لمعاملة السجناء

علي أصغر حبيبي^{١*}

عبدالباسط عرب يوسف آبادي^٢

داوود سيفي قريطاق^٣

حبيب صادقي^٤

المُلخَص

تتضمّن معظم موضوعات الروايات العربية الواقعية الأضرار الاجتماعية نحو القتل، والانتحار، والإدمان، وكرهية النساء، والاعتداء على الأطفال، والسجن وما إلى ذلك. تظهر الدراسة القانونية لمثل هذه الروايات مدى قدرة الروائيين العرب على إبراز المفاهيم القانونية والاجتماعية والإنسانية، وهذا يؤدي بشكل كبير إلى عولمة الأدب العربي. تعدّ رواية «شرق المتوسط» (٢٠١٦) للروائي عبد الرحمن منيف من الروايات التي يتناول فيها برؤيته الناقدة قضية إهمال حقوق الإنسان وتعذيب السجناء السياسيين في الدول العربية، ومن خلال معرفته على الحقوق الأساسية للسجناء يحاول على تمثيل أوضاع السجن وأهم حقوق السجناء. بناءً على ذلك تسعى هذه الدراسة المركزة على للمنهج الوصفي-التحليلي لتحليل رواية «شرق المتوسط» على ضوء القواعد النموذجية الدنيا لمعاملة السجناء (١٩٤٧م). تُظهر النتائج أن عدداً من مظاهر انتهاك حقوق السجناء نحو الحق في منع التعذيب، والحق في الكرامة الإنسانية والحق في الحياة، هي أكثر وضوحاً في هذه الرواية وأن بعض هذه الحقوق مثل الحق في استخدام المرافق والإمكانيات، والحق في التواصل مع الأسرة والعالم الخارجي هي أقلّ تمثلاً في هذه الرواية. تشير النتائج أيضاً أن التزام الرواية المستمر بتبيين أهم المصاديق الحقوقية المتمثلة فيها تكشف عن التزام منيف بالمكانة العالية للإنسانية وتذكير المجتمع الوطني والعالمي بالإنسانية المنسية.

الكلمات الدلّلية: انتهاك حقوق السجناء، القواعد النموذجية الدنيا لمعاملة السجناء، منع التعذيب، عبد الرحمن منيف، شرق المتوسط.

^١ أستاذ مشارك في فرع اللغة العربية وآدابها بجامعة زابل، زابل، إيران.

^٢ أستاذ مساعد في فرع اللغة العربية وآدابها بجامعة زابل، زابل، إيران.

^٣ أستاذ مساعد في فرع الحقوق الجنائية وعلم الجرائم بجامعة زابل، زابل، إيران.

^٤ دكتوراه في الفقه والشريعة الإسلامية، جامعة فرهنغيان خراسان الرضوية، مشهد، إيران.